ปาฐกถาธรรม

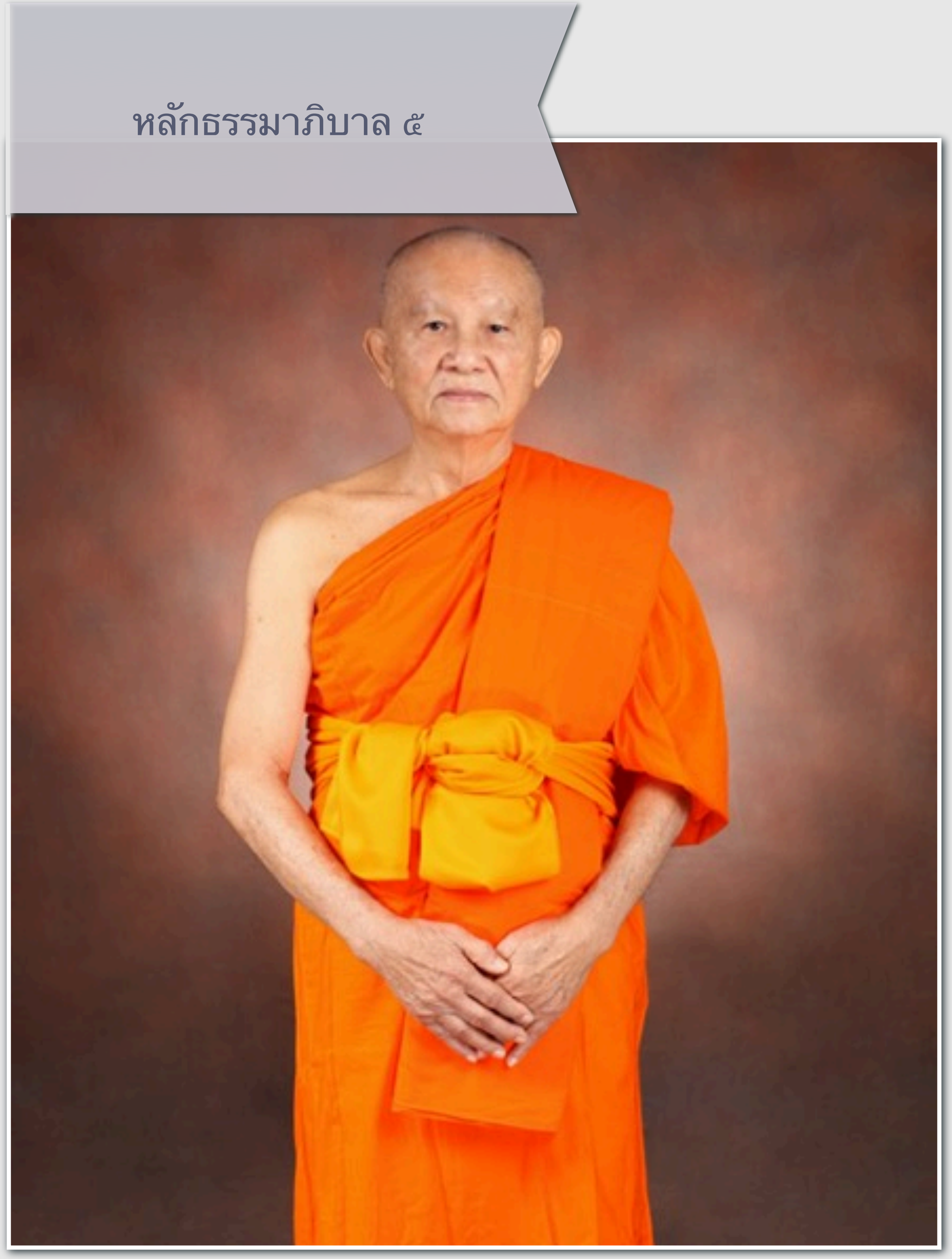

หลักธรรมาภิบาล ๕

พระเทพญาณมงคล (เสริมชัย ชยมงฺคโล)

ปาฐกถาธรรม

หลักธรรมาภิบาล ๕

ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
กรมประชาสัมพันธ์

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ เวลา ๘.๐๐ น.

หลักธรรมาภิบาล ๕

เจริญสุข / เจริญพร ญาติโยมสาธุชนผู้ฟังทุกท่าน

วันนี้อาตมภาพก็ได้มาพบกับท่านผู้ฟังอีกเช่นเคย ในรายการปาฐกถาธรรม เรื่อง "หลักธรรมภิบาล" ตอนที่ ๕ ซึ่งจะเป็นตอนสุดท้ายที่จะจบในเรื่องนี้

เมื่อครั้งที่แล้วได้กล่าวถึงหลักธรรมาภิบาลที่ได้ประมวลรวมไว้ในหลักการบริหารสากลที่ดี ๔ ประการ คือ หลักความถูกต้อง ๑ หลักความเหมาะสม ๑ หลักความบริสุทธิ์ ๑ และหลักความยุติธรรม ๑ ซึ่งสงเคราะห์เข้าได้กับหลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นหลักการบริหารและการปกครองพระราชอาณาจักรของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าให้อาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนตราบเท่าทุกวันนี้นั้น ได้กล่าวอธิบายขยายความหลักราชธรรมไปแล้ว ๘ ข้อ คือ ทานํ ทาน คือการให้ ๑ สีลํ ศีล คือการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยดี ไม่มีโทษ ๑ ปริจฺจาคํ ปริจจาคะ คือการเสียสละ ๑ อาชฺชวํ อาชชวะ คือความเป็นผู้สุภาพอ่อนโยน ๑ มทฺทวํ มัททวะคือความซื่อตรง ๑ ตปํ ตบะ คือความเพ่งเผากิเลส ๑ อกฺโกธํ อักโกธะ คือความไม่โกรธ ๑ อวิหึสญฺจ อวิหิงสา คือความไม่เบียดเบียน ๑ รวม ๘ ข้อไปแล้ว

ณ บัดนี้จะได้กล่าวต่อไปอีก ๒ ข้อ คือ ขนฺติ ความอดทน ๑ และอวิโรธนํ อวิโรธนะ คือความไม่คิดร้าย ไม่หวั่นไหวด้วยความยินดียินร้ายอีก ๑ และจะได้กล่าว บทสรุป หลักธรรมาภิ-บาล หลักธรรมนำไปสู่การบริหารการปกครองที่ดี (Good Governance) ตามที่ได้ประมวลจากหลักการบริหารสากลที่ดี ๑ หลักทศพิธราชธรรม ๑ และทั้งจากหลักการปกครองการบริหารที่ดี ที่รัฐบาลได้กำหนดเป็นนโยบายของทางราชการอีก ๑ ตามสมควรแก่เวลาต่อไป

ขนฺติ ความอดทน อดกลั้น

ขนฺติ คือความอดทน อดกลั้น ได้แก่

(๑) **ธิติขนฺติ** คือ **อดทนต่อความยาก ลำบาก ตรากตรำ ในการประกอบกิจการงานในอาชีพ และ/หรือ ในหน้าที่รับผิดชอบต่อตนเอง และต่อผู้อื่น**

โดยการทำหน้าที่ของตนด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ยากลำบาก ตรากตรำ แม้จะหนาวร้อน หรือต้องประสบกับปัญหาหรืออุปสรรค ก็ไม่บ่น ไม่น้อยใจ ไม่ท้อถอย เพื่อให้บรรลุความสำเร็จด้วยดีมีประสิทธิภาพสูง และเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญสันติสุข

ให้แก่ตนเอง แก่ครอบครัว แก่หมู่คณะขององค์กรหรือหน่วยงานที่ตนรับผิดชอบ และแก่สังคมประเทศชาติโดยส่วนรวม

(๒) **อธิวาสขนฺติ** คือ **ความอดทนต่อทุกขเวทนาหรือความเจ็บไข้ เมื่อถึงคราวเจ็บไข้ได้ป่วยก็อดทน อดกลั้นต่อทุกขเวทนา ไม่บ่น ไม่ร้องให้ ด้วยเห็นสัจจธรรมว่าสังขารหรือรูปนามทั้งหลาย ย่อมมีทุกข์ประจำ** คือ ย่อมมีความเกิด แก่ เจ็บ และตาย อยู่เองโดยธรรมชาติ และย่อมเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) และไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตนบุคคล เรา-เขา ของเรา-ของเขา หรือของใครผู้ใดที่เที่ยงแท้ถาวรทั้งสิ้น (อนตฺตา) เมื่อเห็นสภาวะธรรมและสัจจธรรมด้วยปัญญาอันเห็นชอบอย่างนี้ ย่อมข่มทุกข์เวทนาได้ด้วยสติสัมปชัญญะ อันสัมปยุตด้วยสมาธิและปัญญาอันเห็นชอบ ตามระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้

(๓) **ตีติกฺขาขนฺติ** คือ **ความอดทน อดกลั้น ต่อถ้อยคำเสียดสี นินทาว่าภัย ก้าวร้าว ล่วงเกินต่างๆ จากผู้อื่น ก็อดทน อดกลั้น อดใจ หรือหยุดใจไว้ได้** ด้วยการฝึกฝนอบรมจิตให้สงบและเจริญปัญญาเห็นแจ้งในสภาวธรรมและอริยสัจจธรรมตามธรรมชาติที่เป็นจริง ตามที่กล่าวในข้อ(๒) จึงอดกลั้นได้ ด้วยความสงบใจ และสงบกิริยาวาจา ไม่ลุแก่อำนาจแห่งความโกรธแล้วแสดงการโต้ตอบรุนแรง อันจะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทได้ ดังพระพุทธดำรัสตรัสในวันทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

“ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี

สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโตฯ”

แปลความว่า “ขันติ คือความอดทน อดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า พระนิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ”

(๔) **อดทนต่อความมุ่งมั่นกระทำคุณความดี ละเว้นความชั่วเพื่อเจริญบุญกุศลคุณความดีให้สูงยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นบารมี** คือ คุณความดีอย่างยิ่งยวดได้แก่ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ให้เจริญแก่กล้าขึ้นเป็นอุปบารมีและปรมัตถบารมี ครบสมบูรณ์ทั้ง ๑๐ ประการ รวมเป็นบารมี ๓๐ ทัศ อันเป็นพื้นฐานสำคัญให้สามารถบำเพ็ญสมณธรรมถึงความบรรลุมรรค ผล นิพพาน ที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ทั้งปวง และที่เป็นบรมสุขอย่างถาวรต่อไปในที่สุด แม้ในระหว่างที่บำเพ็ญบุญบารมีตั้งแต่ระดับต้นๆ และสูงยิ่งขึ้นไปเป็นลำดับนั้น ก็ยังเป็นทางให้ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นได้ถึงความเจริญและสันติสุขต่อๆ ไปทุกภพ ทุกชาติ ไม่ตกต่ำ ตราบเท่าถึงปรินิพพาน สมดังพระพุทธดำรัส (ส.ม. ๒๒๒) ว่า

“สีลสมาธิคุณานํ ขนฺติ ปธานการณํ

สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา ขนฺตฺยาเยว วฑฺฒนฺติ เต”

แปลความว่า “ขันติเป็นประธาน เป็นเหตุแห่งคุณ คือศีลและสมาธิ กุศลธรรมทั้งปวงย่อมเจริญ เพราะขันติเท่านั้น”

“อตฺตโนปิ ปเรสญฺจ อตฺถาวโห ว ขนฺติโก

สคฺคโมกฺขคมํ มคฺคํ อารุฬฺโห โหติ ขนฺติโก”

แปลความว่า “ผู้มีขันติ ย่อมนำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น ผู้มีขันติชื่อว่า เป็นผู้ขึ้นสู่ทางเป็นที่ไปสวรรค์ และพระนิพพาน”

“ขนฺติ ธีรสฺส ลงฺกาโร ขนฺติ ตโป ตปสฺสิโน

ขนฺติ พลํ ว ยตีนํ ขนฺติ หิตสุขาวหาฯ”

แปลความว่า “ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ ขันติเป็นตบะของผู้พากเพียร ขันติเป็นพลังของนักพรต ขันตินำพระโยชน์สุขมาให้”

และยังมีพระพุทธศาสนสุภาษิตอื่นๆ ยกย่องคุณของขันติคือความอดทนนี้อีกมาก ได้แก่ **ขนฺติ สาหสวารณา** (ว.ว.) ความอดทนห้ามไว้ได้ซึ่งความหุนหันพลันแล่น **ขนฺติพลา สมณพฺราหฺมณา** สมณพราหมณ์มีความอดทนเป็นกำลัง **มนาโป โหติ ขนฺติโก** (ส.ม.) ผู้มีความอดทนย่อมเป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงคุณประเสริฐได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ทั้งปวงด้วยขันติธรรม เพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ได้อยู่เย็นเป็นสุข โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยและท้อถอย ยังประโยชน์และความสันติสุขให้เกิดมีแก่พสกนิกรของพระองค์ตลอดมาอย่างมากมาย เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่สาธุชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเป็นแบบอย่างที่ดีเลิศ สมควรที่นักปกครอง นักบริหาร และผู้ปฏิบัติงานทั่วไปจะพึงถือปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์และความสันติสุขแก่ตนเอง แก่ครอบครัว และแก่สังคมประเทศชาติของเราให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

อวิโรธนํ ความไม่คลาดจากธรรม

อวิโรธนะ แปลตามศัพท์บาลีว่า “ความไม่ผิด” โดยความหมายทั่วไปหมายถึง ความไม่คลาดจากธรรม ๑ ความเป็นผู้คงที่คือมั่นคงอยู่ในธรรม ๑ และหมายถึงปัญญารอบรู้สภาวธรรมและอริยสัจธรรมตามที่เป็นจริงอีก ๑

(๑) **ความไม่คลาดจากธรรม** นั้น คือ **เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติอยู่แต่ในแนวทางที่ดีที่ชอบ ที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม** ที่ถูกต้องตามกฎหมาย ตามระเบียบ กฎข้อบังคับ นโยบายและแบบแผน ในการบริหารการปกครองบ้านเมือง ตลอดจนประเพณีอันดีงามของสังคมประเทศชาติ เป็นผู้มีความสำรวมระวังความประพฤติปฏิบัติตน มิให้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากทำนองคลองธรรม ให้ดำรงอยู่แต่ในคุณความดี มีศีลมีธรรม

(๒) **ความเป็นผู้คงที่ (ตาทิตา)** คือ **มั่นคงอยู่ในธรรม นั้น ตามความหมายทั่วไป หมายความถึงว่า แม้ต้องประสบกับความยินดี (อิฏฐารมณ์) หรือความยินร้าย (อนิฏฐารมณ์)** จากกระแสสังคมและสิ่งแวดล้อม หรือเมื่อประสบกับโลกธรรมต่างๆ ได้แก่ เมื่อได้ลาภ ยศ สักการะ สรรเสริญ สุข หรือเมื่อประสบกับความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทาว่าร้าย และความทุกข์ ก็ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนไปตามกระแสโลกกระแสธรรมนั้นๆ กล่าวคือ ไม่

หวนกลับไปประพฤติผิดทำนองคลองธรรมอีก คงดำรงมั่นอยู่แต่ในคุณความดี ไม่คลาดเคลื่อน ดังพระบาลีพุทธภาษิต (ขุ. ธ. ๒๕/๑๖/๒๖) ว่า

"สุเขน ผุฏฺฐา อถวา ทุกฺเขน

น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติฯ"

แปลความว่า "บัณฑิตทั้งหลาย ผู้อันสุขหรือทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการสูงๆต่ำๆ"

ตามความหมายอย่างสูงในพระพุทธศาสนา หมายถึง พระอริยเจ้าผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ผู้บริสุทธิ์ผ่องใส ปราศจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน จึงไม่มีเหตุปัจจัยให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์อีกแล้ว เป็นผู้คงที่ คือ มั่นคงในธรรม ไม่คลอนแคลนหวั่นไหวในโลกธรรมแล้ว ไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไปแล้ว สมดังพระพุทธดำรัส (ขุ. ธ. ๒๕/๑๗/๒๗) ตรัสว่า

"ปฐวีสโม โน วิรุชฺฌติ

อินฺทขีลูปโม ตาทิ สุพฺพโต

รหโทว อเปตกทฺทโม

สํสารา น ภวนฺติ ตาทิโนฯ"

แปลความว่า "พระอริยเจ้าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว มีใจเสมอด้วยแผ่นดิน ผู้คงที่ เปรียบดังเสาเขื่อน มีวัตรดี บริสุทธิ์ดุจห้วงน้ำ ปราศจากตม สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด)ทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่พระอริยเจ้าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ผู้คงที่นั้น"

(๓) อีกความหมายหนึ่งว่า ปัญญารอบรู้สภาวธรรมและอริยสัจธรรมตามที่เป็นจริงนั้น หมายถึง ปัญญารอบรู้กองสังขารอันเป็นธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ที่มีชีวิตมีวิญญาณครอง (อุปาทินนกสังขาร) ดังเช่นมนุษย์และ/หรือสัตว์โลกทั้งหลาย ตามสภาพที่เป็นจริงว่า เป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เพราะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) เพราะเป็นของทนได้ยาก คือ ทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ถาวรตลอดไป ใครยึดถือด้วยตัณหาและทิฏฐิ คือ ความหลงผิดว่าเป็นบุคคล ตัวตน เรา-เขา ของเรา-ของเขา ที่เที่ยงแท้ถาวรแล้วเป็นทุกข์ และสุดท้ายสังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีวิญญาณครอง (อุปาทินนกสังขาร)ก็ดี ที่ไม่มีวิญญาณครอง (อนุปาทินนกสังขาร)ก็ดี ย่อมต้องเสื่อมสลาย แตกดับ หมดสภาพเดิมของมันไปด้วยกันหมดทั้งสิ้น ไม่มีอะไรเป็นแก่นสารสาระในความเป็นเป็นตัวตน บุคคล เรา-เขา ของเรา-ของเขา หรือของใครๆ อย่างเที่ยงแท้ถาวรตลอดไปได้เลย ชื่อว่าเป็นอนัตตา(อนตฺตา)

ปัญญาอันเห็นแจ้งในสังขารธรรมทั้งหลาย ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา นี้เอง ที่เป็นพื้นฐานนำไปสู่ปัญญาอันเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ความกำหนดรู้ความจริงแท้ในเรื่องของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ ว่ามีได้เป็นได้จริงอย่างไร และหนทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ให้ถึงความเจริญและสันติสุข ถึงเป็นบรมสุขอย่างถาวรว่ามีอย่างไร ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธองค์

ได้สั่งสอนไว้ดีแล้วอย่างจริงจัง ก็จะพัฒนาปัญญาเครื่องรู้ให้เห็นแจ้งแทงตลอดในพระอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ ๑ สมุทัยสัจ ๑ นิโรธสัจ ๑ และมรรคสัจ ๑ นี้ ด้วยญาณ ๓ คือ สัจจญาณ กำหนดรู้ความจริงแท้ในเรื่องของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ และหนทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ว่ามีจริงอย่างไร นี้ประการ ๑ กิจจญาณ กำหนดรู้ว่า ควรจะปฏิบัติอย่างไรกับสัจจะทั้ง ๔ นี้ กล่าวคือ กำหนดรู้ว่า "ทุกข์" ควรกำจัดอย่างไร "เหตุแห่งทุกข์" ควรละอย่างไร "สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ มีได้จริง" นั้น ควรทำให้แจ้งอย่างไร และ "หนทางปฏิบัติเพื่อถึงความพ้นทุกข์ให้ถึงความสันติสุข ถึงบรมสุขอย่างถาวร" นั้น ควรทำให้เจริญอย่างไร นี้ประการ ๑ กตญาณ กำหนดรู้ว่า "ทุกข์" กำจัดได้แล้วเพียงไร "เหตุแห่งทุกข์" ละได้เพียงไร "นิโรธ" ทำให้แจ้งได้แล้วเพียงไร และ "มรรค คือทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์" นั้น ได้ทำให้เจริญแล้วเพียงไร รวมเป็นญาณ เครื่องกำหนดรู้ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้เป็นปัญญาส่องสว่างทางดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพาน ที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ และที่เป็นบรมสุขอย่างถาวรของบัณฑิตผู้มีปัญญา

ปัญญาส่องสว่างทางดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพาน ที่สิ้นสุดแห่งทุกข์และที่เป็นบรมสุขอย่างถาวร ดังกล่าวนี้ กล่าวตามเหตุให้เกิดปัญญา มีเป็น ๓ (ที.ปาฏิ. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑) คือ

(๑) **สุตมยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน จากการฟังธรรม และจากการศึกษาค้นคว้า จากคัมภีร์ และตำรา อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

(๒) **จินตามยปัญญา** ปัญญาจากการตรึกตรอง ใคร่ครวญหาเหตุผล วิเคราะห์วิจัยธรรม

(๓) **ภาวนามยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝน อบรมกาย วาจา และใจ โดยการปฏิบัติศีล สมาธิ และปัญญา รวมเรียกว่า การเจริญสมถวิปัสสนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ คือ การมีสติพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม อันมีรายละเอียดอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง

สาธุชนผู้สนใจศึกษาสัมมาปฏิบัติด้วยอิทธิบาทธรรม คือ ฉันทะ ความมีใจรักในการศึกษาสัมมาปฏิบัติ ๑ วิริยะ พากเพียรศึกษา อบรมกาย วาจา และใจ โดยการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ให้เจริญขึ้น เป็นอธิศีล คือ ศีลยิ่ง อธิจิต คือ จิตยิ่ง/สมาธิยิ่ง อธิปัญญา คือ ปัญญาอันยิ่ง อันมีรายละเอียดอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยความอดทน บากบั่น ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระเสียกลางคัน ๑ จิตตะ มีใจจดจ่ออยู่กับธรรม ๑ และวิมังสา คือ ความพิจารณาเหตุสังเกตผลโดยแยบคาย ด้วยปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ย่อมสามารถเจริญปัญญาอันเห็นชอบในพระอริยสัจ ๔ อันเป็นปัญญาเครื่องรู้บาป-บุญ คุณ-โทษ ให้รอบรู้ทางเจริญ-ทางเสื่อมแห่งชีวิต นำตนและหมู่คณะไปสู่ความเจริญและสันติสุขยิ่งๆขึ้นไป ตามรอยบาทพระพุทธองค์ได้

ปัญญารอบรู้จากการตั้งใจมุ่งมั่นศึกษาสัมมาปฏิบัติธรรม ดังกล่าวนี้ จึงเหมาะอย่างยิ่ง แก่ชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ ทุกฐานะ ที่จะศึกษาและอบรมตน ให้อยู่แต่ในคุณความดี มีสติสัมปชัญญะ ด้วยปัญญาอันเห็นชอบ ได้รอบรู้ทางเจริญทางเสื่อมแห่งชีวิตตามที่เป็นจริง อันจะเป็นประทีปส่อง

ทางดำเนินชีวิต ให้การประกอบกิจการงานในอาชีพ และ/หรือในหน้าที่รับผิดชอบของบุคคลทุกอาชีพ ทุกฐานะ ทุกระดับ ให้มีคุณธรรมเครื่องคุ้มครองรักษาตน รักษาครอบครัว หมู่คณะ ทั้งในวงงาน วงสังคม และประเทศชาติ มิให้เสียหาย ตกต่ำ ให้ดำเนินชีวิตไปถึงความสำเร็จ ถึงความเจริญสันติสุขได้ พระพุทธองค์ตรัสเรียกปัญญารอบรู้นี้ ว่า "โกศล" คือ ความฉลาด มี ๓ ประการ (ที. ปฏิ. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑) คือ

(๑) **อายโกศล ฉลาดในความเจริญ** คือ **รู้จักเหตุปัจจัย** และ/หรือ **ทางดำเนินให้ถึงความสำเร็จ และถึงความเจริญสันติสุขของชีวิต**

(๒) **อปายโกศล ฉลาดในความเสื่อม** คือ **รู้จักเหตุปัจจัย และ/หรือความประพฤติอันนำไปสู่ความเสื่อม เป็นโทษ เป็นความทุกข์ เดือดร้อน**

(๓) **อุปายโกศล ฉลาดในอุบายที่จะหลีกเลี่ยงเหตุปัจจัยในความเสื่อม และฉลาดในการดำเนินไปในทางที่ให้ถึงความสำเร็จ ถึงความเจริญและสันติสุขในชีวิต**

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณประเสริฐของเรา ได้ทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์ตามหลักธรรมอันเป็นจารีตประเพณี คือ ทศพิธราชธรรมนี้ อีกทั้งราชสังคหวัตถุ ๔ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ อย่างสมบูรณ์ สมดังที่ ฯพณฯ ม.ล.ทวีสันต์ ลดาวัลย์ องคมนตรี ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการ ได้แสดงปาฐกถาพิเศษ เรื่อง "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับปวงชนชาวไทย" ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันอังคารที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๙ มีเนื้อความตอนหนึ่ง (จากหนังสือ "ทศพิธราชธรรม" โดยคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ หน้า ๔๒๑-๔๒๒) ว่า

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประพฤติปฏิบัติพระองค์อยู่ภายใต้กรอบแห่งรัฐธรรมนูญ จารีตประเพณี คือ ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และทรงยึดมั่นอยู่ในราชธรรมเหล่านี้อย่างแน่นแฟ้นครับ ข้อหนึ่งที่ผมอยากจะเรียนให้ทราบก็คือว่าทรงสนพระทัย และศึกษาธรรมะคำสั่งสอนของพระองค์พระสัมมาสัม-พุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง และทรงถือปฏิบัติธรรมะเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ทรงยึดมั่นในธรรมะเหล่านั้น และก็ใช้ธรรมะเหล่านั้นในการดำเนินพระบรมราโชบายหรือพระราชดำริต่างๆได้อย่างแนบเนียน บางครั้งในเมื่อทรงมีเวลาก็พระราชทานพระมหากรุณาสอนธรรมะให้แก่ราชเลขาธิการด้วยซ้ำไป ซึ่งก็นับว่าเป็นพระมหากรุณาแก่ผมเป็นอย่างยิ่ง และเป็นประโยชน์แก่ผมในการที่จะนำไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยเฉพาะเมื่อคนเรามีอายุมากขึ้นแล้ว จำเป็นต้องมีอะไรหลายอย่างที่จะมาช่วยให้เราสามารถทำจิตให้สงบ และสามารถที่จะปฏิบัติงานด้วยจิตใจที่เป็นธรรมได้ ผมจะเรียนย้ำว่า เท่าที่ปฏิบัติราชการอยู่ในใต้เบื้องพระยุคลบาทประมาณ ๑๗ ปี ทรงยึดมั่นอยู่ในหลักทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะทรงพยายามเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดในชาติ จึงทรงเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของชนในชาติ หรือที่จะเรียกว่าความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติด้วยคุณธรรมที่กล่าวมานี้ พระองค์ท่านจึงเป็นที่เคารพของคนไทยทั้งปวง"

อนึ่ง "หลักธรรมาภิบาล" (Good Governance) ที่ใช้เป็นแนงทางการบริหารงานแบบบูรณาการ (Integration) ของหัวหน้าฝ่ายบริหาร

(CEO-Chief Executive Officer) ให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพสูง (High Efficiency) นั้น รัฐบาลในสมัยของ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้กำหนดเป็น "ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒" ขึ้น (ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม ๑๑๖ ตอนที่ ๖๓ ง วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๔๒) ว่า ในการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ควรจัดหรือส่งเสริมให้สังคมไทยอยู่บนพื้นฐานของหลักสำคัญอย่างน้อย ๖ ประการ ดังนี้

(๑) หลักนิติธรรม ได้แก่ การตรากฎหมาย กฎ ข้อบังคับต่างๆให้ทันสมัย และเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของสังคม และสังคมยินยอมพร้อมใจปฏิบัติตามกฎหมาย กฎ ข้อบังคับเหล่านั้น โดยถือว่าเป็นการปกครองภายใต้กฎหมาย มิใช่ตามอำเภอใจหรืออำนาจของตัวบุคคล

(๒) หลักคุณธรรม ได้แก่ การยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม โดยรณรงค์ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐยึดถือหลักนี้ในการปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นตัวอย่างแก่สังคม และส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาตนเองไปพร้อมกัน เพื่อให้คนไทยมีความสื่อสัตย์ จริงใจ ขยัน อดทน มีระเบียบวินัย ประกอบอาชีพสุจริต จนเป็นนิสัยประจำชาติ

(๓) หลักความโปร่งใส ได้แก่ การสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในชาติ โดยปรับปรุงกลไกการทำงานขององค์กรทุกวงการให้มีความโปร่งใส มีการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์อย่างตรงไปตรงมาด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย ประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้สะดวก และมีกระบวนการให้ประชาชนตรวจสอบความถูกต้องชัดเจนได้

(๔) หลักความมีส่วนร่วม ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ และเสนอความเห็นในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของชาติ ไม่ว่าด้วยการแจ้งความเห็น การไต่สวนสาธารณะ การประชาพิจารณ์ การแสดงประชามติ หรืออื่นๆ

(๕) หลักความรับผิดชอบ ได้แก่ การตระหนักในสิทธิหน้าที่ความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม การใส่ใจปัญหาสาธารณะของบ้านเมือง และกระตือรือร้นในการแก้ปัญหา ตลอดจนการเคารพในความคิดเห็นที่แตกต่าง และความกล้าที่จะยอมรับผลจากการกระทำของตน

(๖) หลักความคุ้มค่า ได้แก่ การบริหารจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม โดยรณรงค์ให้คนไทยมีความประหยัด ใช้ของอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้า และบริการที่มีคุณภาพสามารถแข่งขันได้ในเวทีโลก และรักษาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ยั่งยืน

ครั้นต่อมาก็ได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตราพระราชกฤษฎีกา "ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๖ " ขึ้น ในสมัยรัฐบาลของ ฯพณฯ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร มีเนื้อความในหมวดที่ ๑ การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี มาตรา ๖ ว่า การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ได้แก่ การบริหารราชการเพื่อบรรลุเป้าหมาย ดังต่อไปนี้

(๑) เกิดประโยชน์สุขของประชาชน

(๒) เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐ

(๓) เกิดประสิทธิภาพและเกิดความคุ้มค่าในเชิงภารกิจของรัฐ

(๔) ไม่มีขั้นตอนการปฏิบัติงานเกินความจำเป็น

(๕) มีการปรับปรุงภารกิจของส่วนราชการให้ทันต่อเหตุการณ์

(๖) ประชาชนได้รับการอำนวยความสะดวกและได้รับการตอบสนองความต้องการ

(๗) มีการประเมินผลการปฏิบัติราชการอย่างสม่ำเสมอ

และได้กำหนดรายละเอียด เป้าหมาย วิธีดำเนินการ วัตถุประสงค์ การศึกษาวิเคราะห์และการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน ฯลฯ เพื่อบรรลุเป้าหมายการบริหารต่างๆ เป็นหมวดๆ ไว้ รวม ๗ หมวด (หมวดที่ ๒-หมวดที่ ๘) ไว้เป็นแนวทางการบริหารการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมวดที่ ๔ ว่าด้วยการบริหารราชการอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความคุ้มค่าในเชิงภารกิจของรัฐ นั้น บทบัญญัติในส่วนนี้ได้กำหนดให้ส่วนราชการต้องปฏิบัติตามหลักการ ๓ ประการ คือ

๑. หลักความโปร่งใส หมายถึง ส่วนราชการต้องประกาศกำหนดเป้าหมาย และแผนการทำงาน ระยะเวลาแล้วเสร็จ และงบประมาณที่ต้องใช้ เพื่อให้ข้าราชการและประชาชนทราบ ซึ่งจะทำให้การทำงานมีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบแผนการทำงานได้ ฯลฯ

๒. หลักความคุ้มค่า หมายถึง ส่วนราชการต้องจัดทำบัญชีต้นทุนในงานบริการสาธารณะแต่ละประเภท และรายจ่ายต่อหน่วยของบริการสาธารณะ เพื่อเปรียบเทียบความคุ้มค่าระหว่างปัจจัยนำเข้ากับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งหากรายจ่ายต่อหน่วยของงานบริการสาธารณะของส่วนราชการใดสูงกว่ารายจ่ายต่อหน่วยของงานบริการสาธารณะประเภทเดียวกันของส่วนราชการอื่น ส่วนราชการนั้นต้องจัดทำแผนการลดรายจ่ายต่อหน่วยเพื่อดำเนินการปรับปรุงการทำงานต่อไปฯ... สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะเป็นผู้ตรวจสอบความคุ้มค่าในการปฏิบัติภารกิจแห่งรัฐ เพื่อรายงานต่อคณะรัฐมนตรี ประเมินว่าภารกิจใดสมควรทำต่อไปหรือยุบเลิก โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่รัฐและประชาชนจะพึงได้จากภารกิจนั้นฯ... การจัดซื้อจัดจ้างต้องกระทำโดยเปิดเผยและเที่ยงธรรม โดยจะต้องชั่งน้ำหนักถึงประโยชน์และผลได้ผลเสียต่อสังคม ภาระต่อประชาชน คุณภาพ วัตถุประสงค์นี้จะใช้ราคา และประโยชน์ระยะยาวของส่วนราชการ ซึ่งมิใช่ราคาต่ำสุดเป็นเกณฑ์อย่างเดียว แต่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าในระยะยาวที่จะทำให้ต้นทุนการบริการสาธารณะต่ำลงได้

๓. หลักความชัดเจนในการปฏิบัติราชการ (หลักความรับผิดชอบ) ๑ ในการปฏิบัติราชการระหว่างส่วนราชการด้วยกัน ถ้าการปฏิบัติงานของส่วนราชการหนึ่งต้องได้รับความเห็นชอบ หรืออนุญาตจากอีกส่วนราชการหนึ่ง ส่วนราชการผู้เห็นชอบหรืออนุญาตต้องดำเนินการภายใน ๑๕ วัน เพราะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนของกฎหมาย ถ้ามีการเห็นชอบหรืออนุมัติเกินเวลา ข้าราชการที่เกี่ยวข้องต้องรับผิดชอบ

๒ การวินิจฉัยชี้ขาดปัญหาใดๆ ส่วนราชการต้องเป็นผู้พิจารณาวินิจฉัยโดยเร็ว และหลีกเลี่ยงการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดหลักที่ชัดเจนในการรับผิดชอบของส่วนราชการ และมิให้ใช้เวลานานในการพิจารณาในรูปแบบของคณะกรรมการ

๓. ในกรณีที่เป็นการพิจารณาในรูปแบบคณะกรรมการให้มีผลผูกพันผู้แทนส่วนราชการ แม้จะมิได้เข้าร่วมประชุม และจะต้องมีการบันทึกฝ่ายข้างน้อยไว้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดหลักที่ชัดเจนในความรับผิดชอบของผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนส่วนราชการในคณะกรรมการ อันจะก่อให้เกิดผลสรุปของงานที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงโดยส่วนราชการนั้นในภายหลัง

๔. การสั่งราชการต้องเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้ามีการสั่งการด้วยวาจาต้องบันทึกคำสั่งนั้นไว้ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการสั่งเพื่อปฏิบัติราชการที่ต้องมีหลักฐานยืนยันคำสั่งที่แน่นอน มีความรับผิดชอบทั้งผู้สั่งและผู้ปฏิบัติงาน

บทสรุปหลักธรรมาภิบาล

กล่าวโดยสรุปการปกครองการบริหารแบบบูรณาการ (Integration) ของหัวหน้าฝ่ายบริหาร (CEO-Chief Executive Officer) ขององค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของทางราชการในส่วนกลาง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ดี องค์กรรัฐวิสาหกิจและองค์กรธุรกิจเอกชนก็ดี องค์กรทางการศาสนา และองค์กรสาธารณะอื่นๆก็ดี ที่จะให้บังเกิดผลสำเร็จด้วยดี มีประสิทธิภาพสูง ชื่อว่า การบริหารการปกครองที่ดี (Good Governance) นั้น ประมวลรวมย่อลงใน "หลักธรรมาภิบาล" ๔ ประการ เหล่านี้ คือ

๑. **หลักความถูกต้อง** (accuracy) การบริหารการปกครองที่ดีต้องเป็นไปด้วยความถูกต้องตามกฎหมายของบ้านเมือง ๑ ถูกต้องตามหลักวิชาการ ๑ ถูกต้องตามความต้องการ และ/หรือได้รับความพึงพอใจของประชาชนที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ๑ และถูกต้องตามหลักศีลธรรม ๑

- **ถูกต้องตามกฎหมายของบ้านเมือง** รวมความถึงระเบียบ กฎ ข้อบังคับขององค์กรที่ออกตามกฎหมายของบ้านเมืองด้วย
- **ถูกต้องตามหลักวิชาการ** หมายถึง หลักวิชาการที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลอันจำเป็นที่เชื่อถือได้ (reliable) ที่ถูกต้อง (accurate) ที่ตรงประเด็น (valid) และสมบูรณ์พอ (perfect / sufficient) ประมวลวางเป็นหลักปฏิบัติหรือเป็นทฤษฎีขึ้น ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) ไว้ดีแล้ว
- **ถูกต้องตามนโยบายและสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์** หรือเป้าหมายขององค์กร
- **ถูกต้องตามความต้องการ หรือความพึงพอใจ** (Satisfaction) ของผู้บังคับบัญชา ของผู้ปฏิบัติงานทุกระดับ
- **และถูกต้องตามความต้องการหรือความพึงพอใจของประชาชนโดยส่วนรวม**

• **ถูกต้องตามหลักศีลธรรม** ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ ประชากรส่วนใหญ่ (๙๕ %) เป็นพุทธศาสนิกชน และพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมบังเกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติตามในกาลทุกเมื่อ การบริหารงานที่ดี คือ ที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมจึงช่วยให้การบริหารทุกองค์กรได้ผลดี มีประสิทธิภาพสูง

ศีล เป็นข้อห้าม ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานทุกระดับพึงมีศีล อย่างน้อยศีล ๕ (เบ็ญจศีล) ได้แก่ ไม่เจตนาฆ่าสัตว์ ๑ ไม่เจตนาลักฉ้อ คดโกง หรือคอรัปชั่น ๑ ไม่เจตนาประพฤติผิดในกาม ๑ ไม่เจตนาโกหกหลอกลวง ๑ และไม่เสพสิ่งเสพติดมึนเมาให้โทษเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑

ธรรม เป็นข้อปฏิบัติ อย่างน้อยเบญจธรรม คือ คุณธรรมของคนดี ๕ ประการ ได้แก่ ความมีเมตตา กรุณา เห็นอกเห็นใจกัน ไม่คิดประหัตประหารกัน ๑ การให้ปัน การเสียสละกำลังกาย สติปัญญา เวลา และกำลังทรัพย์ เพื่ออนุเคราะห์สงเคราะห์ผู้อื่น ๑ มีความสันโดษในคู่ครองของตน มีความสำรวมในกาม ๑ มีความซื่อสัตย์ ความจริงใจ ๑ และมีสติสัมปชัญญะ รู้ผิดชอบ ชั่ว-ดี รู้บาป-บุญ คุณ-โทษ รู้ทางเจริญ-ทางเสื่อมแห่งชีวิตตามที่เป็นจริง ๑ เป็นต้น

• **ถูกต้องตามหลักธรรม**ที่เป็นอุปการะสำคัญต่อการบริหารการปกครองพระราชอาณาจักรของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า แต่ปางก่อน ที่ใช้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพ ตลอดมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันนี้ อันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงคุณประเสริฐของไทยเรา ก็ได้ทรงถือเป็นหลักปฏิบัติพระองค์ตลอดมา คือ หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ได้แก่ ทานํ คือ การให้ ๑ สีลํ คือ ความสำรวมระวังกายวาจาให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษ ๑ ปริจฺจาคํ คือ การเสียสละ ๑ อาชฺชวํ คือ ความซื่อตรง ๑ มทฺทวํ คือ ความสุภาพอ่อนโยน ๑ ตปํ คือ ความเพียรเผากิเลส ๑ อกฺโกธํ คือ ความไม่โกรธ ๑ อวิหึสญฺจ คือ ความไม่เบียดเบียน ๑ ขนฺติ คือ ความอดทน ๑ และอวิโรธนํ คือ ความไม่คลาดจากธรรม ๑ ตลอดถึงหลักธรรมอื่นๆ ได้แก่ ราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร พละ และพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พรหมวิหาร เป็นต้น

๒. **หลักความเหมาะสม** (Appropriate / Proper) หมายถึง ความรู้จักบริหารจัดการองค์กรหรือหน่วยงาน และปกครองดูแลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ด้วยความเหมาะสมกับเหตุผล เหมาะสมกับบุคคล กับชุมชน กับกาลเวลา สถานที่ และให้เหมาะสมกับสถานการณ์แวดล้อม เมื่อยามจำเป็นก็ให้รู้จักยืดหยุ่น (Flexible) หรือประนีประนอม (Compromise) โดยไม่เสียหลักการ ให้การปฏิบัติงานสำเร็จอย่างได้ผลดีที่สุด ให้มีส่วนเสียหายน้อยที่สุด หรือให้ไม่เสียหายเลย

ความแข็งกร้าว หรือแข็งกระด้าง ด้วยมานะ ทิฏฐิ ชนิด "ยอมหักไม่ยอมงอ" มิใช่อุบายที่ดี ที่จะให้ประสบผลสำเร็จได้ตลอดไป

ทั้งนี้พึงอาศัยหลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว คือ ธมฺมญฺญุตา รู้จักหลักวิชา หรือรู้จักเหตุ ๑ อตฺถญฺญุตา รู้จักความหมาย หรือรู้จักผล ๑ อตฺตญฺญุตา รู้จักตน ๑ มตฺตญฺญุตา รู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอยทรัพย์ ๑ กาลญฺญุตา รู้จัก

กาลเวลาอันควรที่จะปฏิบัติ หรือดำเนินการให้ได้ผลดี ๑ ปริสฺสญฺญุตา รู้จักชุมชน ๑ ปุคฺคลญฺญุตา รู้จักบุคคล ๑ เป็นต้น เป็นหลักในการวางตัวในวงงาน ในวงสังคม ทุกระดับ และในการปกครองบังคับบัญชาผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาได้อย่างเหมาะสม

๓. **หลักความบริสุทธิ์** (Purity) หมายถึง การบริหารการปกครอง การตัดสินใจหรือการวินิจฉัยสั่งการใดๆ ก็เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ คือ ด้วยเจตนาบริสุทธิ์ มุ่งตรงต่อความสำเร็จอย่างได้ผลดี มีประสิทธิภาพสูงขององค์กร และมุ่งตรงต่อประโยชน์และความสันติสุขโดยส่วนรวมของประชาชนเป็นสำคัญ จึงเป็นการบริหารที่สุจริต มีความโปร่งใส (Transparant) ตรวจสอบได้

๔. **หลักความยุติธรรม** (Justice) หมายถึง การบริหารการจัดการกิจกรรม และ/หรือโครงการต่างๆขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ (High Efficiency) กล่าวคือ ให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี มีประสิทธิผล (Effectiveness) และให้ได้รับความพึงพอใจ (Satisfaction) โดยธรรมจากชนผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย อย่างสูง ต่อ ค่าลงทุน (Investment Costs) ได้แก่ กำลังงบประมาณ กำลังบุคลากรและทรัพยากร และระยะเวลาที่ใช้ในการบริหารจัดการ ที่ต่ำ คือ อย่างประหยัด และคุ้มค่า และหมายถึงการปกครองบังคับบัญชา ดูแล ปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาด้วยความเป็นธรรม คือ ไม่อคติด้วยความรัก (ฉนฺทาคติ) หรือเห็นแก่ตัว เห็นแก่พวกพ้องหมู่เหล่าจัด ๑ ไม่อคติด้วยความโกรธหรือเกลียดชัง (โทสาคติ) ๑ ไม่อคติด้วยความเกรงกลัว (ภยาคติ) ๑ และไม่อคติด้วยความหลง (โมหาคติ) เพราะหูเบาหรือไม่รู้ข้อมูลที่ถูกต้อง เป็นจริง ที่เชื่อถือได้ ที่ตรงประเด็น และที่สมบูรณ์ดีพอ อีก ๑

หลักธรรมาภิบาล ๔ ประการ นี้ ย่อมเป็นหลักสำคัญสำหรับผู้ปกครอง ผู้บริหารทุกระดับสามารถใช้เป็นแนวทางในการปกครองบังคับบัญชา ดูแลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา และใช้ในการบริหารจัดการโครงการต่างๆขององค์กรให้ประสบความสำเร็จและให้บรรลุผลดี มีประสิทธิภาพสูงได้อย่างแน่นอน

อาตมภาพขอจบปาฐกถาธรรม เรื่อง หลักธรรมาภิบาล ไว้เพียงเท่านี้ ขอความสุขสวัสดี จงมีแด่ผู้ฟังทุกท่าน เจริญพร